

**การปฏิบัติงานและความสามารถของแรงงานสตรีในระบบการผลิตยางพารา:
เปรียบเทียบในประเทศไทย อินโดนีเซีย และมาเลเซีย**

**Performance and Capacity of Female Labors in Para-Rubber Production System:
Comparison among Thailand, Indonesia and Malaysia**

บัญชา สมบูรณ์สุข¹ ประวีติ เวทย์ประสิทธิ์¹ เอมอร เจียรมาศ² และบุรวิชญ์ พิทยาภินันท์

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเปรียบเทียบสภาพทางเศรษฐกิจสังคมและการปฏิบัติงานของแรงงานสตรี รวมถึงเพื่อเปรียบเทียบประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของแรงงานสตรี และเพื่อศึกษาความคิดเห็นของแรงงานสตรีเกี่ยวกับแนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพการปฏิบัติงานในระบบการผลิตยางพารา ตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือ แรงงานสตรีที่ปฏิบัติงานในสวนยางพาราของอำเภอนาม่อม จังหวัดสงขลา ประเทศไทย จำนวน 50 ราย เมืองเมดาน จังหวัดสุมาตราเหนือ ประเทศอินโดนีเซีย จำนวน 38 ราย และรัฐเคดาห์ ประเทศมาเลเซีย จำนวน 40 ราย ซึ่งได้ทำการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์เชิงโครงสร้าง สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ สถิติเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า แรงงานสตรีในสามประเทศมีอายุในวัยกลางคน และมีรายได้จากการทำสวนยางพาราสูง โดยแรงงานสตรีของประเทศไทยและอินโดนีเซียมีการปฏิบัติงานในกิจกรรมการผลิตยางพารามากกว่าแรงงานสตรีของประเทศมาเลเซีย แต่ในส่วนของกิจกรรมการตลาดผลผลิตยางพาราพบว่า แรงงานสตรีของประเทศอินโดนีเซียและมาเลเซียไม่ได้ปฏิบัติงานในการขายน้ำยาง โดยภาพรวมแรงงานสตรีของประเทศมาเลเซียมีประสิทธิภาพการปฏิบัติงานสูงสุด ทั้งประสิทธิภาพทางกายภาพและทางการเงิน สำหรับแนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของแรงงานสตรีในระบบการผลิตยางพาราของสามประเทศ คือ การปรับปรุงระบบสุขภาพ ระบบสวัสดิการ รวมถึงค่าตอบแทนที่เป็นธรรมและเสมอภาค

คำสำคัญ : แรงงานสตรี ระบบการผลิตยางพารา ประสิทธิภาพการปฏิบัติงาน

Abstract

This research aimed to compare socio-economic characteristics and performance of female labors, compared operational efficiency of female labors, and acknowledge opinions of female labors on some guidelines to increase the operational efficiency in para-rubber production systems. Primary data were collected using structured interviews from a total sample of 50, 38 and 40 female labors who work in para-rubber plantations of Namom district, Songkhla province in Thailand, Medan city, North Sumatra province in Indonesia, and Kedah state in Malaysia, respectively. These samples were selected by using the purposive selection. Descriptive statistics were employed for data analysis. The research found that the labors were middle aged female with high para-rubber earnings. The female labors in Thailand and Indonesia more perform activities of para-rubber production than those in Malaysia. For marketing activity, the female labors in Indonesia and Malaysia did not perform the duty of latex selling. The overall physical and financial efficiencies of the female labors in Malaysia were the highest. The suggestion to

¹ ภาควิชาพัฒนการเกษตร คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ สงขลา 90112

² ภาควิชาสัตตศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ สงขลา 90112

increase the operational efficiency of female labors in para-rubber production systems of the three countries was improvements of health system, welfare system, in addition to fair and equitable payment.

Keywords : Female labor, Para-rubber production system, Operational efficiency

คำนำ

ยางพาราเป็นพืชที่มีความสำคัญในเชิงเศรษฐกิจของประเทศไทย มีพื้นที่เพาะปลูกกระจายไปทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ ส่วนใหญ่อยู่ทางภาคใต้คิดเป็นร้อยละ 70.2 ของพื้นที่เพาะปลูกยางพารา (ที่กรี๊ดได้) ทั้งประเทศในปี พ.ศ. 2556 (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2557) ปัจจุบันประเทศไทยเป็นผู้ผลิตและส่งออกยางพาราอันดับหนึ่งของโลก โดยในปี พ.ศ. 2556 การส่งออกผลผลิตยางพารามีมูลค่ากว่า 3 แสนล้านบาท จำแนกเป็นมูลค่าของผลผลิตในรูปยางแท่งมากที่สุด รองลงมาคือ ยางแผ่นรมควัน ยางคอมพาวด์ และน้ำยางข้น ตามลำดับ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2556ก) จากสถานการณ์การผลิตยางพาราของประเทศไทยในปัจจุบันพบว่า เกษตรกรผู้ปลูกยางพารายังประสบกับปัญหาด้านการผลิตหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาแรงงานที่ขาดประสิทธิภาพ เนื่องจากการผลิตยางพาราจำเป็นต้องใช้แรงงานที่มีฝีมือ ซึ่งชุมชนและนิตดล (2539) ได้ระบุว่า ปัญหาแรงงานในการผลิตยางพาราที่สำคัญ ได้แก่ แรงงานมีทักษะและความชำนาญในการกรี๊ดยางพารา น้อย และการขาดแคลนแรงงานทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณ โดยส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการที่ภาคอุตสาหกรรมมีการขยายตัวและมีบทบาทมากขึ้นในระบบเศรษฐกิจของประเทศ ทำให้แรงงานครัวเรือนในภาคการเกษตรมีการเคลื่อนย้ายเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะแรงงานชายและเยาวชน (บัญชาและอภิญา, 2538) ส่งผลให้ภาคการเกษตรจำเป็นต้องพึ่งพาแรงงานสตรีมากขึ้น

แรงงานสตรีมีบทบาทเกือบทุกกิจกรรมในการผลิตทางการเกษตร แต่การมีส่วนร่วมยังมีข้อจำกัดอยู่บ้าง เนื่องจากแรงงานสตรีต้องมีการะหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบในครัวเรือนควบคู่กับการทำการเกษตร ซึ่งอาจทำให้แรงงานสตรีเกิดความเหนื่อยล้าในการปฏิบัติงาน จนส่งผลให้ประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานลดลงได้ (จรรยาและอุมาภรณ์, 2541) โดยแรงงานชายจะมีบทบาทในกิจกรรมที่ต้องใช้กำลังและแรง รวมถึงการตัดสินใจในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับอาชีพ ค่าใช้จ่ายในกิจกรรมทางสังคมและเสี่ยงโชค ส่วนแรงงานสตรีจะมีอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ในครัวเรือน (กมลรัตน์, 2552) รวมถึงมีบทบาทหน้าที่ที่ยังคงเน้นย้ำในความเป็นแม่และงานบ้าน (เยาวนิจ, 2548) แต่ทั้งนี้กรมวิชาการเกษตร (2547 อ้างโดยกมลรัตน์, 2552) ได้ระบุว่า แรงงานสตรีในระบบการผลิตยางพารายังขาดประสิทธิภาพ โดยเฉพาะสวนยางพาราขนาดเล็กที่มีพื้นที่ไม่เกิน 50 ไร่

ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถือเป็นแหล่งผลิตยางพาราที่สำคัญของโลก โดยเฉพาะประเทศผู้ผลิตยางพาราทั้งสามประเทศ อันได้แก่ ประเทศไทย อินโดนีเซีย และมาเลเซีย ซึ่งมีพื้นที่เพาะปลูกยางพารารวมกันมากถึงร้อยละ 69.9 ของพื้นที่เพาะปลูกยางพาราทั้งโลก และมีปริมาณผลผลิตยางพารารวมกันร้อยละ 66.7 ของปริมาณผลผลิตยางพาราทั้งโลกในปี พ.ศ. 2555 (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2556ข) แต่ในปัจจุบันประเทศผู้ผลิตยางพาราทั้งสามประเทศต่างประสบกับปัญหาแรงงานในการผลิตยางพาราดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ทำให้แรงงานสตรีเข้ามามีบทบาทในกิจกรรมการผลิตยางพาราของครัวเรือนมากขึ้น และในปี พ.ศ. 2558 ทั้งสามประเทศจะเข้าสู่การเป็นประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (ASEAN Economic Community หรือ AEC) ซึ่งเป็นไปได้ว่า บทบาทของแรงงานสตรีในการผลิตทางการเกษตรจะทวีความสำคัญมากขึ้น

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) เปรียบเทียบสภาพทางเศรษฐกิจสังคมและการปฏิบัติงานของแรงงานสตรี (2) เปรียบเทียบประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของแรงงานสตรี และ (3) ศึกษาความคิดเห็นของแรงงานสตรีเกี่ยวกับแนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของแรงงานสตรีในระบบการผลิตยางพาราของประเทศไทย อินโดนีเซีย และมาเลเซีย ซึ่งผลการวิจัยที่ได้สามารถนำไปใช้กำหนดแนวทางการพัฒนาการปฏิบัติงานและประสิทธิภาพของแรงงานสตรีในระบบการผลิตยางพาราของทั้งสามประเทศได้อย่างเหมาะสม

อุปกรณ์และวิธีการ

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงสำรวจแบบภาคตัดขวาง ดำเนินการรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ของสามประเทศ อันได้แก่ อำเภอหนองม่อม จังหวัดสงขลา ประเทศไทย เมืองเมดาน จังหวัดสุมาตราเหนือ ประเทศอินโดนีเซีย และรัฐเคดาห์ ประเทศมาเลเซีย เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีการทำสวนยางพาราเป็นส่วนใหญ่และในปัจจุบันมีการใช้แรงงานสตรีในกิจกรรมการผลิตยางพาราค่อนข้างมาก กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย คือ แรงงานสตรีที่ปฏิบัติงานในสวนยางพาราจำนวนทั้งสิ้น 128 ราย จำแนกเป็นแรงงานสตรีในอำเภอหนองม่อม จังหวัดสงขลา ประเทศไทย จำนวน 50 ราย เมืองเมดาน จังหวัดสุมาตราเหนือ ประเทศอินโดนีเซีย จำนวน 38 ราย และรัฐเคดาห์ ประเทศมาเลเซีย จำนวน 40 ราย ซึ่งได้จากการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive selection) โดยมีเกณฑ์ในการเลือก คือ เป็นแรงงานสตรีที่ปฏิบัติงานในสวนยางพาราอยู่ในปัจจุบัน และมีประสบการณ์การปฏิบัติงานในสวนยางพาราไม่น้อยกว่า 10 ปี เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์เชิงโครงสร้างทั้งภาษาไทยและภาษาบาฮาซา

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ค่าร้อยละ และค่าเฉลี่ยเลขคณิต ในส่วนของการวิเคราะห์ประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของแรงงานสตรีได้ประยุกต์ใช้แนวคิดของ Johl and Kapur (1992) ซึ่งจำแนกเป็น 2 ประเภท คือ (1) ประสิทธิภาพทางกายภาพ เพื่อใช้ประเมินความสามารถของแรงงาน ประกอบด้วย พื้นที่ให้ผลผลิตยางพารา จำนวนแรงงานในครัวเรือน รูปแบบของผลผลิต ปริมาณผลผลิตยางพาราทั้งหมด ปริมาณผลผลิตยางพาราเฉลี่ย จำนวนแรงงานที่ใช้ในการผลิตยางพารา อัตราส่วนพื้นที่เพาะปลูกยางพาราต่อจำนวนแรงงานในครัวเรือน และผลผลิตแรงงาน และ (2) ประสิทธิภาพทางการเงิน เพื่อใช้ประเมินความสามารถในการลงทุน ประกอบด้วย ต้นทุนการผลิตทั้งหมด ต้นทุนการผลิตเฉลี่ย ต้นทุนแรงงาน รายได้จากการผลิต รายได้สุทธิ อัตราส่วนต้นทุนการผลิตทั้งหมดต่อจำนวนแรงงานที่ใช้ในการผลิตยางพารา อัตราส่วนต้นทุนแรงงานต่อรายได้จากการผลิต อัตราส่วนต้นทุนแรงงานต่อต้นทุนการผลิตเฉลี่ย และอัตราส่วนรายได้สุทธิต่อจำนวนแรงงานที่ใช้ในการผลิตยางพารา สำหรับข้อคำถามความคิดเห็นของแรงงานสตรีเกี่ยวกับแนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพการปฏิบัติงานในระบบการผลิตยางพารามีลักษณะแบบมาตราส่วนประมาณค่า 4 ระดับ คือ 4 เห็นด้วยดีมาก และ 3, 2, 1 เห็นด้วยปานกลาง เห็นด้วยน้อย และไม่เห็นด้วย ตามลำดับ โดยได้กำหนดเกณฑ์การประเมินระดับความคิดเห็นของแรงงานสตรีเกี่ยวกับแนวทางดังกล่าว คือ เห็นด้วยมาก (3.26-4.00 คะแนน) เห็นด้วยปานกลาง (2.51-3.25 คะแนน) เห็นด้วยน้อย (1.76-2.50 คะแนน) และไม่เห็นด้วย (1.00-1.75 คะแนน)

ผลการวิจัยและวิจารณ์

ผลการวิจัยจำแนกเป็น 3 ส่วน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. สภาพทางเศรษฐกิจสังคมและการปฏิบัติงานของแรงงานสตรีในระบบการผลิตยางพาราของสามประเทศ แรงงานสตรีส่วนใหญ่ของทั้งสามประเทศมีครอบครัวแล้ว โดยมีอายุเฉลี่ยใกล้เคียงกัน คือ มากกว่า 40 ปี และมีระดับการศึกษาไม่สูงมาก คือ การศึกษาในชั้นพื้นฐานเท่านั้น แต่ทว่าแรงงานสตรีของทั้งสามประเทศมีประสบการณ์การปฏิบัติงานในสวนยางพาราค่อนข้างสูงและใกล้เคียงกัน คือ มากกว่า 15 ปี แสดงให้เห็นว่า แรงงานสตรีมีบทบาทสำคัญทั้งในกิจกรรมการผลิตยางพาราของครัวเรือนและงานบริหารจัดการในครัวเรือน โดยสตรีต้องช่วยสามีในการหารายได้มากขึ้น สอดคล้องกับงานวิจัยของอุไรวรรณ (2521) ที่พบว่า แรงงานสตรีมีบทบาทในการตัดสินใจปรับปรุงไร่นาร่วมกับแรงงานชาย หรือสามีในทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการขยายพื้นที่เพาะปลูกพืช การเลือกพันธุ์พืช การใช้ปุ๋ยและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช การจัดหาเครื่องทุ่นแรงและสินเชื่อ การติดตามข้อมูลข่าวสารทางการเกษตร และมีบทบาทค่อนข้างมากในการจัดหาแรงงานและการขายผลผลิต และงานวิจัยของสมหวัง (2543) ที่พบว่า แรงงานสตรีมีบทบาททางเศรษฐกิจในครัวเรือนเป็นอย่างมาก ทั้งในเรื่องของงานบ้าน การตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมการผลิตทาง

การเกษตร การเป็นแรงงานหลักในการดำเนินกิจกรรมการผลิตทางการเกษตร และการหารายได้จุนเจือครอบครัว ในขณะที่งานวิจัยของงามพิศ (2545) พบว่า แรงงานสตรีมีบทบาทในการจัดการฟาร์มของครัวเรือนค่อนข้างน้อย แต่มีบทบาทหลัก หรือเป็นแรงงานหลักในการหารายได้ให้กับครัวเรือน รวมถึงมีบทบาทในการตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรร่วมกับแรงงานชาย หรือสามี และในกรณีที่มีสามีไม่สามารถตัดสินใจได้ แรงงานสตรีจะตัดสินใจแทน

ประเทศมาเลเซียมีพื้นที่เพาะปลูกยางพาราที่แรงงานสตรีปฏิบัติงานมากที่สุด คือ 17.5 ไร่ ในขณะที่ประเทศไทยมีพื้นที่เพาะปลูกยางพาราที่แรงงานสตรีปฏิบัติงานน้อยที่สุด (8.7 ไร่) ซึ่งการจัดสรรพื้นที่ทำกินของครัวเรือนแรงงานสตรีโดยส่วนใหญ่จะใช้เพื่อประกอบอาชีพการทำสวนยางพารา สำหรับรายได้สุทธิของครัวเรือนทั้งในและนอกภาคการเกษตรพบว่า แรงงานสตรีของประเทศมาเลเซียมีรายได้สุทธิของครัวเรือนสูงที่สุด คือ 310,235.2 บาทต่อปี ในขณะที่แรงงานสตรีของประเทศอินโดนีเซียมีรายได้สุทธิของครัวเรือนต่ำที่สุด คือ 225,312.4 บาทต่อปี (Table 1)

Table 1 Socio-economic characteristics of female labors in para-rubber production systems of the three countries.

Socio-economic characteristics	Thailand (n=50)	Indonesia (n=38)	Malaysia (n=40)
Marital status (%)			
Married	72.1	63.2	68.9
Single	20.7	23.7	25.2
Divorced/Widowed/Separated	7.2	13.1	5.9
Age (years)	46.6	40.3	42.5
Education level (years)	9.2	8.6	13.6
Para-rubber production experience (years)	17.3	15.2	16.1
Para-rubber plantation area (rai)	8.7	12.3	17.5
Net income (farm and non-farm household income) (baht/year)	287,407.4	225,312.4	310,235.2

การปฏิบัติงานของแรงงานสตรีในระบบการผลิตยางพาราพบว่า แรงงานสตรีของประเทศไทยมีการปฏิบัติงานในกิจกรรมการเตรียมพื้นที่ อันได้แก่ การไถปรับพื้นที่ การวางแนวหลุม และการขุดหลุมปลูก มากกว่าแรงงานสตรีของประเทศอินโดนีเซียและมาเลเซีย (Table 2) เป็นที่น่าสังเกตว่า แรงงานสตรีของทั้งสามประเทศมีการปฏิบัติงานในกิจกรรมการขุดหลุมปลูกน้อย เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่ใช้เวลาและแรงงานมาก ซึ่งในปัจจุบันมีการจ้างผู้รับเหมาที่มีเครื่องจักรขุดหลุมแทนการใช้แรงงาน

Table 2 Performance of female labors in para-rubber production systems of the three countries.

Activity	Thailand (n=50)(%)	Indonesia (n=38) (%)	Malaysia (n=40) (%)
Land preparation			
Soil tillage	79.6	10.5	3.8
Planting hole lining	88.8	12.6	4.5
Planting hole preparation	7.9	1.0	0.5
Planting			
Fertilizing in the bottom of the planting holes	14.3	12.6	7.5
Para-rubber planting	26.3	35.5	20.4
Replanting	92.1	20.3	15.5
Crop Maintenance			
Fertilizing	79.6	67.5	34.4
Weed control	9.2	1.5	2.4
Pest and plant disease control	7.9	1.0	2.5
Pruning	2.5	-	1.0
Harvesting			
Tapping	93.4	87.3	33.5
Latex collection	100.0	100.0	100.0
Latex preparation	100.0	2.5	51.3
Marketing			
Latex selling	70.0	-	-

ในส่วนของกิจกรรมการปลูกยางพาราพบว่า แรงงานสตรีของทั้งสามประเทศมีการปฏิบัติงานน้อย และเมื่อเปรียบเทียบกันเห็นได้ว่า แรงงานสตรีของประเทศไทยและอินโดนีเซียมีการปฏิบัติงานในกิจกรรมการปลูกยางพารา มากกว่าแรงงานสตรีของประเทศมาเลเซีย เป็นไปได้ว่า ค่าจ้างแรงงานในส่วนนี้ของทั้งสองประเทศต่ำกว่าและแรงงานหาได้ง่ายกว่า เมื่อเทียบกับประเทศมาเลเซีย ซึ่งมีค่าจ้างแรงงานสูง ในส่วนของกิจกรรมการจัดการสวนยางพาราพบว่า แรงงานสตรีของทั้งสามประเทศมีการปฏิบัติมากในกิจกรรมการใส่ปุ๋ย โดยแรงงานสตรีของประเทศไทยและอินโดนีเซียมีการปฏิบัติงานในกิจกรรมการใส่ปุ๋ย (79.6% และ 67.5% ตามลำดับ) มากกว่าแรงงานสตรีของประเทศมาเลเซีย (34.4%) เนื่องจากค่าจ้างแรงงานของทั้งสองประเทศต่ำกว่าของประเทศมาเลเซีย ในขณะที่กิจกรรมการจัดการสวนอื่น ๆ เช่น การป้องกันกำจัดวัชพืช การป้องกันโรคพืชและศัตรูพืช และการตัดแต่งกิ่ง พบว่า แรงงานสตรีของทั้งสามประเทศมีการปฏิบัติงานน้อยมาก

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ในส่วนของกิจกรรมการเก็บเกี่ยวผลผลิตยางพาราพบว่า แรงงานสตรีของประเทศไทยและอินโดนีเซียมีการปฏิบัติงานในการกรีดยางพารา (93.4% และ 87.3% ตามลำดับ) มากกว่าแรงงานสตรีของประเทศมาเลเซีย (33.5%) เนื่องจากการช่วยลดต้นทุนการผลิตยางพาราและในครัวเรือนมีแรงงานเพียงพอ ประกอบกับการแบ่งงานกันทำในครัวเรือน โดยแรงงานชายส่วนใหญ่จะทำงานที่ใช้กำลังและแรง เช่น การทำยางแผ่น การรับจ้างภายนอก เป็นต้น ดังนั้นแรงงานสตรีจึงเข้ามามีบทบาทในการทดแทนแรงงานมากขึ้น ในขณะที่ประเทศมาเลเซียประสบกับปัญหาการขาดแคลนแรงงานในครัวเรือน ทำให้ต้องจ้างแรงงานจากภายนอกในกิจกรรมการกรีดยางพารา สำหรับกิจกรรมการเก็บน้ำยางพบว่า แรงงานสตรีทั้งหมดของสามประเทศมีการปฏิบัติงานในกิจกรรมดังกล่าว เนื่องจากเป็นงานไม่หนัก ส่วนกิจกรรมการเตรียมน้ำยางพบว่า แรงงานสตรีทั้งหมดของประเทศไทยมีการปฏิบัติงาน เนื่องจากผลผลิตยางพาราในครัวเรือนของประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นยางแผ่นดิบ ในขณะที่แรงงานสตรีของประเทศอินโดนีเซียมีการปฏิบัติงานในกิจกรรมดังกล่าวน้อยกว่า เนื่องจากผลผลิตยางพาราในครัวเรือนส่วนมากเป็นยางก้อนถ้วย ซึ่งหน้าที่ส่วนใหญ่เป็นของแรงงานชาย ในส่วนของกิจกรรมการตลาดผลผลิตยางพารา คือ การขายน้ำยาง พบว่า แรงงานสตรีของประเทศไทยและมาเลเซียไม่ได้ปฏิบัติงานในกิจกรรมดังกล่าว เนื่องจากเป็นหน้าที่ของแรงงานชาย ในขณะที่แรงงานสตรีของประเทศไทยมีการปฏิบัติงานในกิจกรรมการขายน้ำยางมากถึงร้อยละ 70 เป็นที่น่าสังเกตว่า แรงงานสตรีของประเทศอินโดนีเซียและมาเลเซียไม่ค่อยมีบทบาทในกิจกรรมการขายน้ำยาง เนื่องจากสวนยางพาราส่วนใหญ่ของทั้งสองประเทศมีขนาดใหญ่และอยู่ในรูปบริษัทและ/หรือกลุ่ม ซึ่งต่างจากสวนยางพาราในประเทศไทยที่มีขนาดเล็ก รวมทั้งมีจุดและร้านค้ารับซื้อน้ำยางเป็นจำนวนมากในท้องถิ่น ทำให้มีความสะดวกในการขาย

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า ในปัจจุบันแรงงานสตรีของทั้งสามประเทศมีบทบาทในระบบการผลิตยางพาราค่อนข้างเท่าเทียมกับแรงงานชาย กิจกรรมที่แรงงานชายทำได้ แรงงานสตรีก็สามารถทำได้เช่นเดียวกัน และเมื่อพิจารณาวงจรชีวิตในแต่ละวันของแรงงานสตรีทั้งสามประเทศพบว่า การดำรงชีวิตประจำวันมีความคล้ายคลึงกัน โดยแรงงานสตรีมีบทบาทเช่นเดียวกับแรงงานชายในการปฏิบัติงาน ซึ่งมีข้อสังเกตว่า แรงงานสตรีมีความอดทนและขยันในการทำงานมากกว่าแรงงานชาย โดยเฉพาะแรงงานสตรีของประเทศไทย และแรงงานสตรีมีบทบาทหน้าที่ในการดูแลครอบครัวไปพร้อม ๆ กับการปฏิบัติงานในสวนยางพารา โดยเฉพาะในประเทศอินโดนีเซียและมาเลเซีย ทั้งนี้เพราะสตรีมีหน้าที่ทางเศรษฐกิจในการรับผิดชอบความเป็นอยู่และความอยู่รอดของตนเองและสมาชิกทุกคนในครัวเรือน (นิธิ, 2536) โดยเฉพาะสตรีในชนบทที่ต้องทำงานหนักกว่าบุรุษ (สมหวัง, 2543) นอกจากนี้แรงงานสตรีมีแนวโน้มที่จะปฏิบัติงานในทุกกิจกรรมการผลิตยางพารา โดยเฉพาะกิจกรรมการกรีดยางพาราที่พบว่า แรงงานสตรีมีความละเอียดลออในการกรีดยางพารามากกว่าแรงงานชาย

2. การเปรียบเทียบประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของแรงงานสตรีในสามประเทศ

จาก Table 3 เมื่อพิจารณาตามรูปแบบของผลผลิตยางพาราพบว่า ผลผลิตยางพาราของประเทศมาเลเซียส่วนใหญ่เป็นยางก้อนถ้วย ซึ่งทำให้การบริหารจัดการแรงงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพภายใต้การถือครองขนาดสวนยางพาราที่ใหญ่กว่าประเทศไทยและอินโดนีเซีย และเมื่อพิจารณาจำนวนแรงงานในครัวเรือนที่ทำสวนยางพารา กับปริมาณผลผลิตยางพาราเฉลี่ยพบว่า ประเทศอินโดนีเซียมีจำนวนแรงงานในครัวเรือนที่ทำสวนยางพาราเฉลี่ยมากที่สุด คือ 3 คน รองลงมาคือประเทศมาเลเซียและไทยมีจำนวนแรงงานในครัวเรือนที่ทำสวนยางพาราเฉลี่ย 2 และ 1 คน ตามลำดับ แต่ประเทศไทยมีปริมาณผลผลิตยางพาราเฉลี่ยสูงที่สุด คือ 276 กิโลกรัม/ไร่/ปี รองลงมาคือประเทศมาเลเซียและอินโดนีเซียมีปริมาณผลผลิตยางพาราเฉลี่ย 228 และ 208.8 กิโลกรัม/ไร่/ปี ตามลำดับ เนื่องจากสวนยางพาราในประเทศไทยประมาณร้อยละ 90 เป็นสวนยางพาราขนาดเล็ก ทำให้การควบคุมเทคโนโลยีการผลิตเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ (Somboonsuke, 2002) ส่งผลให้มีผลผลิตต่อไร่สูงกว่าประเทศอินโดนีเซียและมาเลเซีย

ในส่วนของแรงงานพบว่า ประเทศมาเลเซียมีการใช้แรงงานน้อยที่สุด (18.7 วันทำงาน/ไร่/ปี) เนื่องจากลักษณะของผลผลิตยางพาราที่ง่ายต่อการดำเนินการ รวมถึงจำนวนวันของการกรีดยางพาราและจำหน่ายผลผลิตยางพาราที่

น้อยกว่าประเทศไทยและอินโดนีเซีย โดยเกษตรกรในประเทศมาเลเซียจะทำการกรีดยางพาราทิ้งไว้และไม่รอเก็บผลผลิต รวมถึงจะดำเนินการขายผลผลิตยางพาราเมื่อตลาดมีความต้องการ หรือมีจำนวนผลผลิตยางพาราที่มากพอ ซึ่งเกษตรกรส่วนมากจะขายผลผลิตยางพาราประมาณสัปดาห์ละครั้ง หรือเดือนละครั้งเท่านั้น ทำให้กิจกรรมการทำสวนยางพาราของประเทศมาเลเซียมีการใช้แรงงานในสัดส่วนที่น้อยกว่าประเทศไทยและอินโดนีเซีย สำหรับประสิทธิภาพทางกายภาพจากการพิจารณาผลิตภาพแรงงาน ซึ่งคำนวณจากปริมาณผลผลิตยางพารา (กิโลกรัม/ไร่/ปี) หารด้วยจำนวนแรงงานที่ใช้ในการผลิตยางพารา (วันทำงาน/ปี) พบว่า แรงงานสตรีของประเทศมาเลเซียมีประสิทธิภาพทางกายภาพสูงที่สุด โดยมีผลิตภาพแรงงาน 2.6 กิโลกรัม/ไร่/วันทำงาน สูงกว่าประเทศไทยและอินโดนีเซีย ซึ่งมีผลิตภาพแรงงาน 2.3 และ 1.7 กิโลกรัม/ไร่/วันทำงาน ตามลำดับ เนื่องจากในปัจจุบันประเทศมาเลเซียมีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการผลิตยางพารามากขึ้น อาทิเช่น การใช้พันธุ์ยางพาราที่ให้ผลผลิตสูง การส่งเสริมและสนับสนุนการผลิตแก่เกษตรกรอย่างสม่ำเสมอ ประกอบกับรูปแบบของผลผลิตโดยส่วนใหญ่เป็นยางก้อนถ้วย ซึ่งไม่ต้องใช้แรงงานในจำนวนมากนัก ส่งผลให้ประเทศมาเลเซียมีต้นทุนการผลิตต่ำกว่าและใช้เวลาในการปฏิบัติงานน้อยกว่าประเทศไทย

ผลการวิเคราะห์ประสิทธิภาพทางการเงินพบว่า ประเทศไทยมีต้นทุนการผลิตยางพาราสูงที่สุด (44 บาท/กิโลกรัม/ปี) เนื่องจากค่าจ้างแรงงานของประเทศไทยค่อนข้างสูง อีกทั้งรูปแบบของผลผลิตยางพาราส่วนใหญ่เป็นน้ำยางสดและยางแผ่นดิบ ตลอดจนปัญหาการขาดแคลนแรงงานในพื้นที่ภาคใต้ที่ส่งผลให้ต้นทุนแรงงานสูงขึ้นตามลำดับ ในขณะที่ประเทศมาเลเซียมีต้นทุนการผลิตยางพาราน้อยที่สุด (37.8 บาท/กิโลกรัม/ปี) ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะการจัดการสวนยางพาราและจำนวนแรงงานที่ใช้ในการปฏิบัติงาน เมื่อพิจารณารายได้จากการผลิตยางพาราพบว่า ประเทศไทยมีรายได้จากการผลิตยางพารา (17,940 บาท/ไร่/ปี) สูงกว่าประเทศมาเลเซีย (14,820.8 บาท/ไร่/ปี) แต่กลับมีรายได้สุทธิ (5,786.2 บาท/ไร่/ปี) ต่ำกว่าประเทศมาเลเซีย (6,204.6 บาท/ไร่/ปี) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าเกษตรกรผู้ปลูกยางพาราของประเทศไทยควรให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการต้นทุนการผลิตมากขึ้น สำหรับอัตราส่วนทางการเงินพบว่า มีความสอดคล้องกับประสิทธิภาพทางการเงิน กล่าวคือ ประเทศไทยมีต้นทุนการผลิตต่อแรงงานและต้นทุนแรงงานต่อรายได้จากการผลิตยางพาราสูงที่สุด (101.3 บาท/วันทำงาน/ปี และ 0.5 เท่า ตามลำดับ) ในขณะที่มีรายได้สุทธิต่อแรงงาน (48.2 บาท/วันทำงาน) ต่ำกว่าประเทศมาเลเซีย (51.7 บาท/วันทำงาน)

Table 3 Operational efficiency of female labors in para-rubber production systems of the three countries.

Operational efficiency	Thailand (n=50)	Indonesia (n=38)	Malaysia (n=40)
Physical efficiency			
Para-rubber harvesting area (rai/household)	7.3	10.2	14.3
Household labor* (person)	1.0	2.5	1.8
Type of output	Latex and unsmoked sheet	Unsmoked sheet and cup lumb	Cup lumb and latex
Production (kg./year)	1,990.1	2,140.2	2,798.3
Average production (kg./rai/year)	276.0	208.8	228.0
Labor (manday/rai/year)	25.2	31.6	18.7

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

Table 3 (ต่อ)

Operational efficiency	Thailand (n=50)	Indonesia (n=38)	Malaysia (n=40)
Para-rubber plantation area-household labor ratio (rai/person)	8.7	4.9	9.6
Labor productivity (kg./rai/manday)**	2.3	1.7	2.6
Financial efficiency			
Production cost (baht/kg./year)	44.0	39.9	37.8
Average production cost (baht/rai/year)	12,153.8	8,318.2	8,616.2
Labor cost (baht/rai/year)	8,573.4	5,922.5	6,409.2
Production revenue (baht/rai/year)	17,940.0	13,572.0	14,820.8
Net revenue (baht/rai/year)	5,786.2	5,253.8	6,204.6
Production cost-labor ratio (baht/manday/year)	101.3	69.3	71.8
Labor cost-production revenue ratio (times)	0.5	0.4	0.4
Labor cost-average production cost ratio (times)	0.7	0.7	0.7
Net revenue-labor ratio (baht/manday)	48.2	43.8	51.7

Note: * Male and female labor

** An average working day of the three countries was 150 days in a year, an average farm price of output of the three countries was 65.75 baht per kilogram, and dry rubber content (DRC) of latex of the three countries was 32 percent

3. แนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของแรงงานสตรีในระบบการผลิตยางพาราของสามประเทศ หากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีการพัฒนาและให้ความสนใจแนวทางในประเด็นดังต่อไปนี้ จะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของแรงงานสตรีในระบบการผลิตยางพาราในอนาคต นั่นคือ แนวทางที่จัดอยู่ในกลุ่มเห็นด้วยมาก อันได้แก่ ควรให้บริการสุขภาพแก่แรงงานสตรีอย่างทั่วถึง (3.8 คะแนน) ควรเปิดโอกาสให้แรงงานสตรีได้แสดงออกและแสดงความคิดเห็นในครัวเรือนและชุมชนมากขึ้น (3.8 คะแนน) แรงงานสตรีควรได้รับรายได้ที่คุ้มค่ากับการปฏิบัติงานและเท่าเทียมกับแรงงานชาย (3.7 คะแนน) ควรพัฒนาทักษะและความชำนาญของแรงงานสตรีในการปฏิบัติงานแต่ละกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ (3.7 คะแนน) แรงงานสตรีควรได้รับความรู้เกี่ยวกับการผลิตยางพาราอย่างต่อเนื่อง (3.6 คะแนน) แรงงานสตรีควรบริหารจัดการเวลาในการทำสวนยางพาราอย่างเหมาะสมเพื่อไม่ให้กระทบต่องานในครัวเรือน (3.6 คะแนน) แรงงานสตรีควรได้รับการยอมรับจากสามีในการปฏิบัติงาน (3.5 คะแนน) แรงงานสตรีควรบริหารจัดการภาระหน้าที่ในครัวเรือนอย่างเหมาะสม เช่น การดูแลบุตร การจัดหาและเตรียมอาหาร เป็นต้น (3.5 คะแนน) ควรสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติงานแก่แรงงานสตรี เช่น ค่าจ้างแรงงานและสวัสดิการที่เท่าเทียมกับแรงงานชาย (3.5 คะแนน) แรงงานสตรีควรได้รับข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นต่อการประกอบอาชีพอย่างสม่ำเสมอ (3.4 คะแนน)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

และแรงงานสตรีควรได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น (3.4 คะแนน)

แนวทางที่จัดอยู่ในกลุ่มเห็นด้วยปานกลาง ได้แก่ ควรเพิ่มสิทธิให้แรงงานสตรีสามารถทำงานได้อย่างเท่าเทียมกันในสังคม (3.2 คะแนน) ควรมีกฎเกณฑ์ทางประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่เปิดโอกาสให้แรงงานสตรีได้ทำงานเท่าเทียมกับแรงงานชายมากขึ้น (3.1 คะแนน) และควรมีนโยบายส่งเสริมการเพิ่มทักษะของแรงงานสตรีจากภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง (3.0 คะแนน) สำหรับแนวทางที่จัดอยู่ในกลุ่มเห็นด้วยน้อย คือ ควรปรับปรุงข้อบังคับทางศาสนาเกี่ยวกับสิทธิของสตรี (1.7 คะแนน)

การสังเคราะห์แนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของแรงงานสตรีในระบบการผลิตยางพาราของประเทศไทย อินโดนีเซีย และมาเลเซีย เพื่อการรองรับการเป็นประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(1) การปรับปรุงระบบประกันสุขภาพ ระบบสวัสดิการและค่าตอบแทนที่เป็นธรรมและเท่าเทียมกับแรงงานชาย ซึ่งจากผลการวิจัยพบว่า แรงงานสตรีของทั้งสามประเทศมีความเห็นด้วยต่อประเด็นนี้ในระดับมาก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ระบบค่าตอบแทนในประเทศยังไม่ได้รับความเป็นธรรมเท่าที่ควรจะเป็น

(2) การเพิ่มความสามารถและศักยภาพในการปฏิบัติงานของแรงงานสตรีโดย (2.1) การกำหนดหลักสูตรการฝึกอบรมที่ช่วยเพิ่มพูนความรู้ในการจัดการสวนยางพาราที่ถูกต้องให้กับแรงงานสตรีอย่างต่อเนื่องและทั่วถึง (2.2) การเปิดโอกาสให้แรงงานสตรีได้มีส่วนร่วมในการประชุม เช่น การแสดงความคิดเห็นเพื่อการพัฒนาได้เท่าเทียมกับแรงงานชาย และ (2.3) การสร้างกระบวนการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลาให้กับแรงงานสตรีโดยผ่านกระบวนการกลุ่มและเครือข่ายในชุมชน ซึ่งการมีกระบวนการกลุ่มที่เข้มแข็งจะช่วยแก้ปัญหาความไม่เป็นธรรมของแรงงานสตรีได้ โดยกระบวนการกลุ่มสามารถสร้างอำนาจในการต่อรอง ทำให้การจัดการความรู้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งการไหลของข้อมูลข่าวสารเป็นไปอย่างทั่วถึงและคล่องตัว ตลอดจนการถ่ายทอดความรู้จากระบบการส่งเสริมของหน่วยงานภาครัฐโดยผ่านกระบวนการบริหารจัดการกลุ่มสามารถทำได้อย่างรวดเร็วและง่ายต่อการยอมรับ นอกจากนี้กิจกรรมกลุ่มจะมีส่วนทำให้แรงงานสตรีได้ฝึกฝนกระบวนการเรียนรู้ในการหาเหตุและผลอยู่ตลอดเวลา อีกทั้งกระบวนการกลุ่มยังทำให้ง่ายต่อการสร้างความเข้าใจและการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างแรงงานสตรีด้วยกัน อันจะนำไปสู่การลดความเสี่ยงในการจัดการสวนยางพาราได้เป็นอย่างดี

(3) การส่งเสริมบทบาทและสิทธิของสตรีในชุมชนเป็นเรื่องสำคัญและน่าจะเป็นวาระของชาติในแต่ละประเทศ แม้ว่าในปัจจุบันจะมีการรณรงค์เพื่อแก้ปัญหาสิทธิของสตรีแล้วก็ตาม แต่แรงงานสตรียังคงไม่คอยได้รับความเป็นธรรมเท่าที่ควร ดังนั้นหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมและให้ความสำคัญต่อสิทธิและการสร้างความเป็นธรรมให้แก่สตรี โดยเฉพาะในประเทศอินโดนีเซียและมาเลเซียที่พบว่า ยังคงมีปัญหานี้อยู่มากเมื่อเทียบกับประเทศไทย

(4) การส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมแบบเรียนรู้ร่วมกันของแรงงานสตรี ทั้งการปฏิบัติงานในสวนยางพารา การจัดการครอบครัว และการพัฒนาชุมชน ซึ่งจะมีผลทำให้แรงงานสตรีได้มีโอกาสแสดงออกมากขึ้น และนับเป็นแรงจูงใจสำคัญในการสร้างทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติงาน เพราะทำให้แรงงานสตรีได้เห็นคุณค่าของตนเอง ตลอดจนมีส่วนร่วมสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาทั้งในชุมชนและการปฏิบัติงานในกิจกรรมการผลิตยางพารา

สรุปผลการวิจัย

ปัจจุบันแรงงานสตรีในประเทศไทย อินโดนีเซีย และมาเลเซียได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อระบบการผลิตยางพาราของครัวเรือน และมีแนวโน้มที่จะมีบทบาทเพิ่มมากขึ้น โดยแรงงานสตรีของประเทศไทยและอินโดนีเซียมีการปฏิบัติงานในกิจกรรมการผลิตยางพารามากกว่าแรงงานสตรีของประเทศมาเลเซีย อันได้แก่ กิจกรรมการเตรียมพื้นที่ (การไถปรับพื้นที่ การวางแนวหลุม และการขุดหลุมปลูก) กิจกรรมการปลูกยางพารา (การใส่ปุ๋ยรองก้นหลุม การปลูกยางพารา และการปลูกซ่อม) กิจกรรมการจัดการสวนยางพารา (การใส่ปุ๋ย) และกิจกรรมการเก็บเกี่ยวผลผลิตยางพารา (การกรีดยางพารา) ในขณะที่กิจกรรมการตลาดผลผลิตยางพารามีเพียงแรงงานสตรีของประเทศไทยเท่านั้นที่ปฏิบัติ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

งานในการขายน้ำยาง ประเทศมาเลเซียมีประสิทธิภาพทางกายภาพสูงที่สุดจากการพิจารณาผลิตภาพแรงงาน ส่วนประเทศไทยและอินโดนีเซียมีอันดับรองลงมา ตามลำดับ เช่นเดียวกันกับประสิทธิภาพทางการเงิน ประเทศมาเลเซียมีต้นทุนการผลิตต่ำที่สุด ในขณะที่รายได้สุทธิสูงที่สุด ส่วนประเทศไทยมีต้นทุนการผลิตสูงที่สุด และมีรายได้สุทธิรองลงมาจากประเทศมาเลเซีย สำหรับแนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของแรงงานสตรีในระบบการผลิตยางพาราของประเทศไทย อินโดนีเซีย และมาเลเซีย เพื่อการรองรับการเป็นประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนมี 4 ประเด็น คือ การปรับปรุงระบบประกันสุขภาพ ระบบสวัสดิการ และค่าตอบแทนที่เป็นธรรมและเท่าเทียมกับแรงงานชาย การเพิ่มความสามารถและศักยภาพในการปฏิบัติงานของแรงงานสตรี การส่งเสริมบทบาทและสิทธิของสตรีในชุมชน และการส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมแบบเรียนรู้ร่วมกันของแรงงานสตรี

เอกสารอ้างอิง

- กมลรัตน์ มุกดา. 2552. ประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของแรงงานสตรีในระบบการทำสวนยางพาราขนาดเล็กในตำบลนาหม่อม อำเภอนาหม่อม จังหวัดสงขลา. วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท สาขาวิชาพัฒนการเกษตร มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สงขลา.
- งามพิศ สิตภาพูล. 2545. บทบาทสตรีเกษตรกรในการจัดการฟาร์มของครัวเรือน: ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านดอนเชียงคุณ ตำบลเชียงเครือ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร. วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท สาขาวิชาเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- จรรยา เศรษฐบุตร และอุมาภรณ์ ภัทรวานิชย์. 2541. ความรับผิดชอบด้านครัวเรือนและการทำงานที่มีผลต่อสุขภาพและความมั่นคงในชีวิตสมรสของผู้บริหารสตรี. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, นครปฐม.
- ชูชาติ อุรัมภรณ์ และนภดล พีระเสถียร. 2539. อนาคตแรงงานไทย: ปัญหาและแนวทางแก้ไข. วารสารเศรษฐกิจ ธนาครกรุงเทพ จำกัด (มหาชน) 28: 23-26.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2536. คนธรรมดา. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ขอนแก่น.
- บัญชา สมบุญสุข และอภิญา จันทร์เจริญ. 2538. การเคลื่อนย้ายแรงงานในจังหวัดสงขลา: กรณีศึกษาแรงงานการกรีดยางพาราและการทำยางแผ่นในสวนยางพาราของเกษตรกรที่พื้นที่การส่งเคราะห์จากสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางในอำเภอหาดใหญ่ และอำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา. ภาควิชาพัฒนการเกษตร คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สงขลา.
- เยาวนิจ กิตติอรกุล. 2548. ช้างที่หยิ่งด้วยเท้าหลัง: สตรีชาวบ้านในวิถีชุมชนที่เปลี่ยนแปลงของภาคใต้. วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 9: 19-32.
- สมหวัง หล้าหนัก. 2543. บทบาทสตรีเกี่ยวกับเศรษฐกิจครัวเรือนในชุมชนชนบท. วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท สาขาวิชาพัฒนการเกษตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2556ก. ข้อมูลพื้นฐานเศรษฐกิจการเกษตรปี 2556. [Online] Available from http://www.oae.go.th/download/download_journal/commodity56.pdf (Accessed on 17 November 2014).
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2556ข. สถิติการเกษตรของประเทศไทยปี 2556. [Online] Available from http://www.oae.go.th/download/download_journal/yearbook56.pdf (Accessed on 17 November 2014).
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2557. ยางพารา: เนื้อที่ยืนต้น เนื้อที่กรี๊ดได้ ผลผลิต และผลผลิตต่อไร่ปี 2555-2557. [Online] Available from <http://www.oae.go.th/download/prcai/farmcrop/rubber.pdf> (Accessed on 17 November 2014).
- อุไรวรรณ ไชติวิท. 2521. บทบาทสตรีชนบทที่มีส่วนในการตัดสินใจปรับปรุงไร่นา: ศึกษากรณีตำบลหมื่นไวย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา. วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท สาขาวิชาเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- Johl, S.S. and T.R. Kapur. 1992. Fundamentals of Farm Business Management. Kalyani Publishers, New Delhi.
- Somboonsuke, B. 2002. Recent evolution of rubber-based farming systems in southern Thailand. Kasetsart Journal (Social Sciences) 23: 61-74.

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้